

Amira Turbić-Hadžagić

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

Ulica Tihomila Markovića 1, BiH-75000 Tuzla

amira.turbic@untz.ba

DEKLINACIJA NELIČNIH ZAMJENICA U BOSANSKO-HUMSKIM POVELJAMA S POSEBNIM OSVRTOM NA ZAMJENICE S NAVESCIMA: *-zi, -r/-re i -i*

*»zemla mi e mati a ô(ḃ)t(ḃ)čstvo mi e grobḃ ô(ḃ) zemle
esmo i u zemlu unidemo«*

Povelja bana Tvrtka Kotromanića o potvrđivanju prijateljstva
Dubrovniku od 1. 6. 1367. godine

Korpus bosanskih tekstova ograničen je na do danas sačuvanih 75 originalnih bosaničnih pravnih tekstova (45 povelja, 11 potvrda, 3 darovnice, 13 pisama, 1 trgovački ugovor, 1 priznanica i 1 zakletva) koji su nezaobilazni dio kulturne i jezične baštine bosansko-humskog (hercegovačkog) tla. Jedna darovnica nalazi se u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu (*Darovnica kralja Dabiše kćeri Stani i knezu Juriju Radivojeviću* od 26. 4. 1395.); dvije povelje su u Zemaljskome muzeju u Sarajevu (*Povelja kralja Tvrtka velikom vojvodi Hrvoju Vukčiću* od 12. 3. 1380. i *Povelja kralja Stjepana Tomaša sinovima Ivanca Jurčinića* iz 1459. godine) dok se ostala građa nalazi u Beču, Budimpešti, Dubrovniku, Londonu, Sankt Peterburgu i Zagrebu. Pravni bosanični tekstovi srednjovjekovne Bosne neiscrpna su vrela za kulturnu povijest jer su ostali sačuvani u svojem izvornome obliku i njihova je vrijednost neprocjenjiva za jezikoslovce, povjesničare, filologe, povjesničare prava i druge znanstvenike koje mogu zanimati ovi tekstovi.

Svi oblici neličnih zamjenica u N jd. m. i s. roda razlikuju palatalne od nepalatalnih varijanti. Prisutno je križanje i supostojanje neličnih zamjenica dvaju sistema (staroslavenskoga i starobosanskoga) u srednjovjekovnom periodu. Zamjenice za sva tri roda jednine i množine imaju čestice *-zi, -r/-re i -i* u svrsi navezaka koji ne utječu na značenje zamjenica. Povremeno dolazi do interferiranja i supostojanja staroslavenskih i

starobosanskih jezičnih elemenata (G jd. m. roda *bezy* v̋sega; k̋to ~ ko). Preovladavaju starobosanski jezični elementi (našim *drazimь*, našega, našim, *ôda* v̋sega, *ča*, *čo*), koji su premoćniji u odnosu na staroslavenske. U procesu izgradnje zajedničkoga književnoga srednjovjekovnog idioma sastavljenoga od elemenata dvaju sistema, staroslavenskoga i starobosanskoga, znatno sudjeluju bosansko-humski pisari. Kod neličnih zamjenica u bosaničnim pravnim tekstovima prisutno je postojanje bosanske redakcije.

Uvod

Diplomatička građa pripada segmentu autohtono indigene kulture bosansko-humskog (hercegovačkog) srednjovjekovlja. To su štokavski neliturgijski tekstovi pisani mješavinom staroslavenskoga jezika i bosanske redakcije staroslavenskoga jezika (bosanskostaroslavenskoga) koji pripadaju svim stanovnicima srednjovjekovne Bosne. Ova grupa službenih i privatnih pisanih dokumenata zrcali društveno, ekonomsko, političko i kulturno stanje srednjovjekovne bosanske države na starobosanskom jeziku.

Bosanični pravni dokumenti su spomenici nastali u različitim područjima srednjovjekovne Bosne od 12. do 15. stoljeća (nisu vezani za crkvu), ali iznimno različiti po opsegu (od 4 do 58 redaka) pa je i zastupljenost staroslavenskih zamjениčkih elemenata u njima različita, ali u svima uočljiva.¹ U ovoj diplomatičkoj građi nailazimo na obilnost i raznolikost uklopljenih crta narodnih govora uz zadržavanje paradigmatičkih staroslavenskih osobitosti, koje utječu na komunikacijsku jasnoću starobosanskoga književnog jezika.

Danas na početku trećeg milenija bosanski književni jezik je uzbaštinio 75 originalnih bosaničnih pravnih dokumenata nastalih na prostorima srednjovjekovnog bosansko-humskog (hercegovačkog) tla, koji su produkt državne diplomatske prepiske, najčešće s Dubrovnikom, a ponekad i privatne u vlastitim kancelarijama. Većina je bosaničnih pravnih dokumenata pisana na pergamentu italijanske izrade (Čremošnik 1948, 1950 i 1951) ustavnom, poluustavnom, brzopisnom i kurzivnom bosančicom, a u kojima postoji tip prestižnoga jezika (Kuna 1973). Pisari ili dijaci bosanskoga porijekla čuvaju veze sa staroslavenskim jezikom,

---

¹ U ovome radu analiziraju se nelične zamjenice samo sačuvanih originalnih (ne i sačuvanih prijepisa) bosaničnih pravnih dokumenata koji su nastali u srednjovjekovnoj Bosni; dalje, posebno napominjemo da nisu uzeti u obzir srednjovjekovni bosanični pravni tekstovi koji su nastajali u Dubrovniku iz toga vremenskoga perioda.

u kojima prevladavaju osobitosti bosanske redakcije staroslavenskoga jezika.

Za hrvatske srednjovjekovne tekstove prof. Damjanović je razjasnio što podrazumijevamo pod »interferiranjem« i »interferencijom« te navodi:

»Kod tekstova to znači miješanje elemenata dvaju ili više sustava. Kad je riječ o našim srednjovjekovnim tekstovima, možemo govoriti o dvama tipovima miješanja: a) *križanje*, tj. pojava da se na istom jezičnom sadržaju križaju/preklapaju jezični izrazi iz dvaju sustava, npr. riječ se oblikuje tako da se na leksički morfem iz jednoga sustava dodaje gramatički morfem iz drugoga. (...) b) *supostojanje*, tj. pojava da se u istom tekstu za isti jezični sadržaj upotrebljava sad jezični izraz iz jezika A, sad izraz iz jezika B.« (Damjanović 2009:352).

U skladu s rečenim predmet ove radnje bit će, između ostaloga, i navedeni tipovi miješanja koji će se primijeniti na nelične zamjenice iz korpusa bosaničnih tekstova srednjovjekovne Bosne.

Prof. Damjanović (2003) u udžbeniku *Staroslavenski jezik* zamjenice dijele na lične i nelične: »Zamjениčkom deklinacijom zove se ona po kojoj su se sklanjale nelične zamjenice. Imala je dvije varijante: meku i tvrdu.« (Damjanović 2003:97). Dalje, u ovome radu posebna je pozornost posvećena deklinaciji neličnih zamjenica s posebnim osvrtom na zamjenice s navescima: *-zi*, *-r/-re* i *-i*. Pri razmatranju (ne)ličnih zamjениčkih obilježja u svim bosaničnim pravnim tekstovima od 12. do 15. stoljeća treba imati na umu da su ih pisali različiti pisari iz različitih pisarskih škola koje su postojale u to vrijeme.

Nepalatalna / tvrda varijanta zamjениčke deklinacije

1. Pokazne zamjenice

U N jd. m. roda potvrđene su: da plađa $\hat{o}nъ$ koi sьgrіši **P** 11¹³,² $\hat{o}vъ$ našъ zapisъ **P** 23⁵⁵, iznesa $\hat{o}$ $\hat{o}vъzi$ našъ **Pi** 13⁴, dokla se $\hat{o}ni$ bude naimi $\hat{o}$ **P** 39³⁵, I $\hat{o}vi$ s vrsъhu uči-

² Ekscerpirani primjeri neličnih zamjenica (i sintagmi s njima) preuzeti su iz originalnih bosaničnih tekstova srednjovjekovne Bosne od 12. do 15. stoljeća, a koji su transliterirani prema tabeli S. Damjanovića, uz našu dopunu za digram *oy* koji smo transliterirali sa $\hat{u}$ ($oy = \hat{u}$), te *otv* sa $\hat{o}$ ($w = \hat{o}$); ligaturni znakovi *ja*, *je*, *ju* označavaju se kurzivom; tronogo *t*, brzopisno *d* i brzopisno četvrtasto *v* kurzivom; $\mathring{c}$ samo sa čašicom kurzivom; *đerv* se transliterira kao $\hat{j}$, a njegova je fonetska vrijednost $\hat{s}t/\mathring{c}$ ili $\mathring{c}$ i $\hat{d}$ (*čefanъ*, [o]pъjine, $\hat{o}$ pъjina, rasti $\hat{j}$ ъ, $\hat{j}$ e biti, gospo($\hat{j}$) $\hat{o}$ mъ, me $\hat{j}$ u). Nadredno ispisana slova koja nisu znak kraćenja spuštamo u redak, a title rješavamo u malim okruglim zagradama.

U kosim zagradama nalaze se, danas, slabo čitljiva mjesta ili dio riječi ili teksta koji je nečitak ili oštećen, a zabunom izostavljena slova transliteriraju se u uglatim zagradama. Velika slova i znakovi interpunkcije prenose se tačno onako kako su upo-

neni zapisъ **Po** 49, kako ônai **P** 2530, ôvai zaapisъ **Po** 324, a dokle se isplatê tai dugъ **P** 1613, a u N jd. s. roda potvrđene su: a ôno **Knezъ** **Pi** 410, da ôvoi zgora naše pisanie **Po** 339, to **Pi** 14, toô **P** 1211, toi je biti **P** 3116, ralъstvo mi vaše tozi **P** 2019.

U N jd. od pokaznih zamjenica ž. roda imamo: ali ôna ^{v(b)} vlastelina dubrovčьka **P** 2039, da ta krivina **P** 422, i da tai kuŷja **P** 2532.

Kod staroslavenskoga oblika zamjenice *tb* u N jd. m. roda dolazi do križanja, tj. imamo staroslavenski leksički morfem (*t-*) i starobosanski gramatički morfem (*-ai*).

U staroslavenskome obliku zamjenice *tb* m. roda u bosaničnim pravnim tekstovima *poluglas* se vokalizirao u *a* te se tako izjednačio oblik m. i ž. roda, s tim da se u N jd. m. roda ova zamjenica pojavljuje samo s naveskom *-i*: *tai*. U srednjem rodu N jd. imamo naveske *-i* i *-zi* kao u primjerima: *toi*, *tozi*.

U genitivu m. i s. roda zastupljen je samo starobosanski gramatički morfem *-oga*: ôd nihъ ônoga *dohotka* **P** 1026, ôd^(b) onogai *dne* **P** 2715, do [o]nogaizi ^{d(b)}ne **P** 2013, ôd ovogai *godiča* **Pi** 108, do ôvogai *razmirьja* **P** 399, uživaje i ôt^(b) [t]oga *dajuŷi* **P** 255, toga ^{vъ}sega ispisati **Pi** 121, togai *grada* **P** 136, ^{vъ}sega toga-zi **P** 815.

Genitiv jednine ž. roda pokazuje umjesto staroslavenskoga mlađi gramatički morfem *-ei*: a esu *tei* polače blizu ônei *druge* **P** 2327, so ôvei i so ônei *strane* **Pi** 1314. Grafem *i* redovito označava *j* u svim pozicijama. U D jd. m. i s. roda nalazimo: az^(b) ovomъ **P** 71, k tomju **P** 204, a tomu svêdoci **P** 712, k Tomu našimъ **Pi** 112, ^{kb} tômu **P** 377, tomui *člověku* **P** 1332, A tomûi **P** 1114.

U D jd. i L jd. ž. roda imamo staroslavenske gramatičke morfeme: *da ôvoi* naše zgoôra pisanie **P** 3525 / *gospodovali vъ toizi* župi kotaru **P** 2314.

Staroslavenski su gramatički morfemi u lokativu potvrđeni u muškome i srednjemu rodu: po [o]vemъ našemъ **P** 277, po ôvomъ našemъ **P** 453, na ôvomъzi roku **P** 2038, po tomъ **P** 214, u tômъ **P** 1212, te mlađi *-ome*: na tomei zapisu **Pi** 118.

---

trijebljeni u originalu (npr. *tvoel* / *molъ* / *I ôvi s* / *I zato imъ* / *ôvi*). Poluglas *jer* i apostrof nemaju nikakvu fonetsku vrijednost, a pri transliteraciji prenosili su se kao *ъ* i *'* (kralevъstvo, gradъ, sam'omu). Prvi broj pored kratice označava broj listine, a drugi broj retka originala navedene klasificirane listine u kojoj se nalazi primjer. Potvrđeni oblici neličnih zamjenica navode se samo jednom, kad se pojavljuju prvi put u tekstovima, i bez broja potvrda. Usp.: S. Damjanović, *Slovo iskona*, str. 48—49.

Posebna napomena: Uvid u originale, te izradi ovoga rada doprinijeli su moji boravci u Dubrovačkome državnom arhivu 2002. i 2003. godine. Lijepo zahvaljujem ravnatelju i uposlenicima Arhiva, koji su mi omogućili pristup izvornoj građi i pri tome mi svesrdno pomagali.

Primjer sa kraćim gramatičkim morfemom *-om* (*ovomb*) nepalatalne deklinacije prvi put se pojavljuje početkom druge polovice 13. stoljeća (11. 8. 1366.).

Dativ i lokativ jd. zamjenica m. i s. roda pokazuje izjednačavanje gramatičkog morfema uz preovladavanje gramatičkog morfema *-omu* u dativu, te *-omb* u lokativu, a u ženskom rodu imamo samo gramatički morfem *-oi*.

Dativ i lokativ jednine zamjenica m. i s. roda u bosaničnim pravnim tekstovima u cijelosti će se izjednačiti u 14. stoljeću.

Akuzativ jd. m. i s. roda, ako se zamjenica odnosi na neživo, jednak je N jd.: u *ôno* vrême **P** 76, *ôto* poslasmô **Pi** 33, *Erъ* prizvaše na *ôvo* **Pr** 125, *A tko* je *ôvoï* porejï više pisano mi ili našb **P** 3833, i za *ôvôï* *gôdiče do lietъ* **Pi** 1017, *to ôdb* *ônehъ* **P** 617, za *tô* *da e vidimô* **P** 2910, kako *toô* i knezъ *vladisavъ* *zaednô* i *edinnô* *buduje* s knezomъ *vladisavomъ* **Pi** 1219, *v(ъ)*se *toi* razgledavše i *vidivъše* stvorismo **P** 167, *azъ* radičъ *toi* slišavъ **P** 198, od svoega brata i grajanina a *tozi* *biesmo* iskali *ôd nihъ* **P** 159, za *ônъ* *dohodъkbъ* **P** 1026, I *za to imъ* učinismo *ôvi*· *zapisъ* **P** 3611, na *ônai* *uvitъ* **Pi** 119, a pod(ъ) [*ô*]vai *uvetъ* *zapisasmo* se **Po** 324, *tai* *dohodakъ* **P** 1614, dok je A jd. m. roda, ako se zamjenica odnosi na živo, jednak G jd.: *krivca* *togo*.

Pokazna zamjenica *ovb* u D jd. m. roda napisana je bez inicijalnoga *o*:- a pod(ъ) [*ô*]vai *uvetъ* *zapisasmo* se **Po** 324. Možemo pretpostaviti da je pisar prijedlog ispred zamjenice i zamjenicu izgovarao kao jednu izgovornu cjelinu (*pod(ъ) vai*).

Neodređeni i određeni oblici pokaznih zamjenica u D jd. m. roda (*za ônb* *dohodъkbъ* **P** 1026) jednaki su N jd. (*da plaja ônb* *koi svgrîši* **P** 1113).

U D jd. ž. roda imamo »križanje«: na staroslavenski leksički morfem *on-* dodaje se mlađi gramatički morfem *-u* s naveskom *-i*: *ônuï* više rečenu župu **P** 2427, u *ôvuï* nepravednu **P** 2030. U I jd. m. i s. roda imamo supostojanje stsl. i stbos. gramatičkih morfema: *ônêmъ*· *gradomъ* **P** 1212, s *onêmъ* *čo je pavlovo* **P** 2512, da *imъ* se *plaja ôvêmъ* *načénomъ* **P** 1610, *ôvêmzi* *uvêtôm(ъ)* i *zakonomъ* **P** 1018, budi *ôvimъ* *sudъêmъ* **P** 2035, *vazvede tim* **P** 183, a u ženskom rodu samo: *ôvom'zi* *zemlôm(ъ)* **P** 1018.

U N mn. zamjenica m. roda nalazimo: da *imaju doiti ôvi* rečeni sudъe *naibrîže* **P** 2039, *ti moi* *praroditelie* **P** 172, i *tii* *r[e]čeni* *poklisarie* **P** 189, *tii* rečeni *poklisarie* **P** 1410.

U A mn. zamjenica m. roda imamo: da si *imaju tezi* *uvête* **P** 1016, u *tei* *dni* **P** 136, a u N mn. i A mn. zamjenica ž. roda imamo sljedeće oblike: na *svoju d(u)* šu *ône* *kletvi* **P** 1033, *da doide* na *onei* *koi se te* *porejï* **P** 1345, *ôneizi* *vêre* *potvъrdismo*

P 84, a esu *tei* polače blizu ônei druge moe polače **P** 2327 / ere za *tei* zemle moi praroditelie **P** 1710.

Nominativ i akuzativ množine zamjenica ž. roda jednak je akuzativu množine zamjenica m. roda.

U N mn. i A mn. zamjenica s. roda nalazimo ove primjere: ta sela zgora **P** 1715 / i eče imь potvrъju ônai Sela **P** 2017.

Genitiv mn. zamjenica ž. roda ima iste gramatičke morfeme kao L mn. zamjenica m. i s. roda: ônêhь knjigь **P** 89, tihi zemalь **P** 1714 (tih zemalja) / po dostoêniju ego va sêhь že têhь vidihь **P** 249, po ôvihь četirihь sudьêhь **P** 2036, te kao G mn. zamjenica m. i s. roda: koe pisanie ônêhzi zakonovь **P** 89, ôd(ь) onêhi dva na desete **P** 48, ôdь ônehь, koi **P** 617, ôd(ь) ovihь trehь mêstь **P** 2035, ôd(ь) ovihь više imenovaniehь **P** 3539, i proslavihь pače tihь c(êsa)гь na zemli **P** 374, do koga ôdь têhi kuje naše **P** 1341.

U I mn. zamjenica m. i s. roda dolazi do ikavizacije *jata* u gramatičkom morfemu, tj. imamo »križanje«: na staroslavenski se leksički morfem *t-* dodaje mlađi gramatički morfem *-imi*: sa vsêmi s timi **P** 283.

2. Zamjenice izvedene sufiksom -k-

U N jd. m. i s. roda imamo primjere: takь člov(ê)кь **P** 212, i vsakoe* ubistvo človiče **P** 2030, svaki svoju pravu **P** 1224, vsaki našь človêkь **P** 1340, takozi da estь s nami dubrovьnkь **P** 87.

Zamjenice nepalatalne osnove s. roda *vsakoe* i m. roda *svaki* i *vsaki* pojavljuju se u određenome obliku. Izvršena je metateza suglasničke skupine u slogu *vs-* > *sv-*³: *svaki*, *sve*. Korpus pokazuje da se promjena u N jd. zamjenice *vbse* dogodila u prvoj polovici 15. st. (*sve*), a u 14. st. došlo je do ispuštanja *jera* u zamjenici *vsaki*.

U G jd. zamjenica m. i s. roda imamo: bezь vьsakoe zьledi: **P** 111-12, bezь vьsakoga propadьstva, **P** 412, bezь vsakoga gospodьskoga **P** 712, ôd(ь) vsakoega nasiliê **P** 2321.

Korpus pokazuje različita grafijska rješenja zamjenice izvedene sufiksom *-k-* *vbsjakь*: sa poluglasom (*vbsakoga*) i bez poluglasa (*vsakoga*).

U D jd. zamjenica m. i s. roda nalazimo: p̃rida vsakoega g(ospo)d(i)na **P** 2936, p̃ridь vsakoga g(ospo)d(i)na **P** 2552 / dobitakь na svakoô godiče **P** 3327, u takovo vrime naše **P** 2310.

³ Prema Brozoviću i Iviću u štokavskim se govorima ova promjena izvršila u 14. st., a prvi su primjeri zabilježeni u 13. st. (Brozović & Ivić 1988:12). Nap.: Autori ne navode primjere i izvore.

Akuzativ jd. zamjenica m. roda jednak je G jd. zamjenica m. i s. roda. Akuzativ jd. zamjenica s. roda jednak je N jd. zamjenica s. roda. Supostojе gramatički morfemi *-oje* i *-o*: *vsakoe*⁴ ~ *svakoô*⁵. U D jd. zamjenica ž. roda korpus pokazuje mlađe oblike gramatičkog morfema: u *v̄saku prav̄du* P 413, *v̄saku svobodu* P 1015.

U G jd. zamjenica ž. roda imamo: i ine *v(̄)sake v̄r̄ste* P 124, ôda *vsake c(a)rine* P 94, ôda *vsakje silje* i *zlobje* P 2916, bes̄ *v̄sакê desêćine* P 14, d̄r̄žati e: bez̄ *v̄sакoe* P 111-12, ôda *vsakoe zlobe* P 279, *vsakoje v̄r̄ste* P 313. Primjer *v̄sакê* nije sa zasebnim gramatičkim morfemom, nego je samo grafijska varijanta oblika *v(̄)sake*.

U D jd. m. i s. roda nalazimo primjere: *svakomu* ə[*o*]v[*ê*]ku P 54, *v(̄)sakomu že* po dostoênjiju P 249, *v̄sакomu malomu* P 276, *svidin̄e vsakomju* P 2018, *vsakomu človêku* P 91, *vsakoômu človêk' u* Za 11. Izvršena je metateza suglasničke sekvence *vs-* u primjeru: *svakomu*, te korpus u svim primjerima pokazuje samo duži gramatički morfem *-omu*.

U L jd. zamjenica m. i s. roda zamjenica izvedena sa sufiksom *-k-* pojavljuje se u nekontrahiranome (*vsakoem̄b*) i kontrahiranome obliku (*vsakom̄b*): u *vsakoem̄b počten̄ju* P 238, u *vsakojem' počteniju* P 257, ô *vsakom̄b* P 216-7, ô *vsakômb̄ prihodečem(̄) dmitrove dneve* P 1018.

U I jd. zamjenica m. i s. roda sa gramatičkim morfemom *-im* i *-ijem* dolazi do druge palatalizacije i to uvijek kad se stražnjojezični suglasnik *k* našao ispred prednjojezičnog samoglasnika *i* promijenio se u *ç*, primjerice: sa *vsacim̄b dostoênianim̄b* P 2617, sa *vsacim(̄) tr̄gom̄b* P 3926, s̄ *vsacijem(̄) m(i)l(o)stivijem(̄)* P 125, osim u primjeru: sa *vsakim̄b inim̄b dostoêniem̄b* P 1713. Iznimka je primjer *sv̄ v̄bsmb̄⁶ vašim̄b dobit̄kom̄b*. P 418 koji ima gramički morfem *-m* iz imenske deklinacije.

Instrumental jd. zamjenica ž. roda pokazuje utjecaj bosanske redakcije: s̄ *vsakoju slavoju* P 109.

U N mn. i A mn. zamjenica m. i ž. roda nalazimo primjere samo s nastavkom *-e*: *vsake zakone* P 1013, potvrđismo im̄ vse i *vsake povelje* P 1815, dok za srednji rod u korpusu nema potvrda.

Zamjenice izvedene sufiksom *-k-* u muškom i srednjem rodu ne pojavljuju se u bosansko-humskim poveljama u množinskim oblicima, dok u

⁴ Kod regresivne asimilacije vokala: prvi samoglasnik se izjednačava drugim (*oje* > *oje* > *oe* > *ee* > *e*). U našem primjeru *vsakoe* regresivna asimilacija nije izvršena do kraja (*v̄bsjakoje* > *v̄sakoje* > *vsakoe*).

⁵ Izvršena je progresivna asimilacija vokala: drugi samoglasnik se izjednačava sa prvim (*oje* > *oje* > *oe* > *oo* > *o*).

⁶ Pisarevom pogreškom suglasnička skupina nije razbijena.

ženskom rodu nalazimo lokativne i instrumentalne oblike. U L mn. zamjenica ž. roda staroslavenski se nastavak *-ěhv* zamjenjuje nastavkom *-ihv* te dolazi do druge palatalizacije: kad se stražnjejezični suglasnik **k** našao ispred prednjejezičnog samoglasnika **i** promijenio se u **c**: u *svaciĥъ* *svobodĥčinahъ* P 1819, u *vsaciĥъ* *slobodĥčinahъ* P 2214, dok je u primjeru *svaciĥv*, osim druge palatalizacije došlo i do metateze suglasničke skupine *vs-*.

U I mn. zamjenica ž. roda korpus bosaničnih tekstova pokazuje samo oblik: *svъ* *vsakoimi* *pravinami* P 2518, a u L mn. samo ove oblike: *u vsakoiĥ(ĥ)* *slobodĥčinah(ĥ)* P 4118, *vsakoiĥъ* *slobodĥčinahъ* P 3720.

3. Zamjениčki pridjevi i brojevi

U N jd. m. i s. roda korpus bosaničnih pravnih tekstova ima ove primjere: *inъ* P 41, *moi niedĥnъ* *čl(o)vĥkъ* P 118, *i nied(a)nъ* *posledni* P 326, *ni niedanъ* *poslĥjni* P 3320, *ja samъ*. ili *moi s(y)nъ* P 426, *ini g(ospo)d(i)nъ* P 1340, *ne more ino uzeti* P 4124, *nijedno bezakonъje* P 1343, u gen. jednine imamo: *tko lubo inoga* P 1328, *ôdъ m(e)ne samoga* P 425.

Akuzativ jd. m. roda: za *niedanъ* *ini uzrokъ* P 2322, na *inago* *serblina*: P 430, *prĥdъ kralja bosanъnskoga* a ili *inôga* *bošnanina* P 325, *prĥdъ krala bosanskoôga* ali *inoôga* *bošņjanina* P 354, *posla svoga edinagoô sina* P 393, a u A jd. s. roda nalazimo: *kako i ino čo* P 2428, za *jedno* *prĥdužije* P 2533.

Akuzativ jd. m. roda (*ni za niedanъ ini uzrokъ* P 2322) jednak je N jd. (*ini g(ospo)d(i)nъ* P 1340), dok je A jd. zamjenica m. roda za živo jednak G jd. zamjenica m. roda (*inago serblina*; *inoôga bošņjanina*). Najfrekventniji je gramatički morfem *-oga* (*inoga*, *samoga*, *ônoga*, itd.).

U G jd. zamjenica ž. roda nalazimo ove primjere: *besъ nikerĥ inъne* P 414, *ni iskati krĥvi ni [i]ne ôsvete* P 2032, *i ine poč(ĥ)tene* P 332, *niedne čete* P 3949; u D jd. m. i s. roda: *inomu vlahu* P 39, *samomu kraljevъstvu* P 77, te u L jd. m. i s. roda: u *inomъ sve* na puno primismo P 3610, zatim u D i L jd. ž. roda: *niednoi stranĥ* P 3910; u A jd. ž. roda: za *ednu stvarъ* P 2332, za *niednu stvaarъ* P 340, te u I jd. ž. roda: *ni koôm(ĥ) inomъ nepravdomъ* P 1344 imamo križanje, tj. na staroslavenski leksički morfem dodaje se gramatički morfem iz starobosanskoga jezika.

U I jd. zamjenica m. i s. roda imamo supostojanje staroslavenskoga i starobosanskoga gramatičkoga morfema: *inĥmъ* P 96, *inimъ trĥgovcemъ* Tu 112.

U N mn. m. roda nalazimo: *ini* P 426; u gen. množine m. i s. roda: *ôd inieĥъ miestъ* P 3028; u D mn. m. i s. roda: *i inijem(ĥ) vsĥmъ* P 1313; u A mn. m. roda: *ine prihodke* P 129; u N i A mn. ž. roda: *ine povele* P 2212; u I mn. m.

i s. roda: i s inimi vel^(b)možami P 20²², ni iniemi niedniemi vlasteli ni slugami Pi 13¹⁹ i u I mn. ž. roda nalazimo: meju inimi rabotami P 16⁴.

Kod zamjeničkih pridjeva i brojeva u I jd. dolazi do utjecaja palatalnih osnova: nalazimo gramatički morfem *-imb* (inêmb P 9⁶, inimь *тѣговцемь* Tu 1¹²), a u G mn. *-ehv*: ôd iniehb miestb P 30²⁸, te u I mn. gramatički morfem: *-imi*: (meju inimi rabotami P 16⁴). Dalje, svi množinski oblici poznaju križanje — na stsl. leksički morfem dodaje se gramatički morfem iz starobosanskoga jezika.

4. Upitna zamjenica *кто*

U N jd. m. i s. roda pojavljuju se sljedeći oblici zamjenica: *кто*⁷ P 19, *tko*⁸ P 11⁰, *tko* P 9⁵, *tkô* *dostojanb* Pi 13²³, ako bi *tkoô* *čoô* *vidiô* Pi 13³³.

Belić navodi da »s druge strane, pod uticajem koga, komu, itd. dobilo je se dosta rano *ko*, već od XV v.« (Belić 1962:126), međutim naš korpus pokazuje pojavnost zamjenice *ko* već u 14. st.: *ko* mora *krivca* *togo* *da* *iče* P 10²¹.

Upitna zamjenica *кто* upotrebljava se u srednjovjekovnome periodu kao složena neodređena zamjenica: *ako* *nekъto* P 4¹⁵, te kao složena odrična zamjenica: *ne* ima *nikto* *za* *nyh^(b)* P 10²⁰, *nikъtorê*. P 4¹⁹, da *nitko* *ne* P 20³¹, da *nitkorb* *togai* *ne* *more* P 20³⁷.

Nekontrahiranu grupu vokala nalazimo kod upitnih zamjenica u N jd. m. i s. roda: *tkoô* i *čoô*, te pokazne zamjenice u N jd. s. roda: *toô*.

Genitiv je i akuzativ jednine m. roda izjednačen te dolazi do križanja — na stsl. leksički morfem dodat je mlađi gramatički morfem iz starobosanskoga jezika koji će se održati do savremenoga stanja u jeziku: *koga* *že* *b(o)* *gb* P 17²² / *prid^(b)* *koga* Po 4², *prît^(b)* *kogja*⁹ *se* *pod(o)baa* P 34².

U D jd. zamjenica m. i s. roda gramatički morfem je *-omu*: *komu* P 2¹⁰, *komû* P 5¹², *kom'û* *se* *podobaa* Za 1¹, *nekomu* *dubrovčaninu* P 6¹⁴.

Složena zamjenice u I jd. ponekad se zamjenjuje oblikom upitne pridjevske zamjenice: *i* *nikimь* *ne* *vъzbranno* P 10¹⁹, da *sê* *nikakorê* *nikimьre* *delomь* P 4²³.

⁷ Nap.: Kod Savčenka imamo gramatički morfem *-to* (*kv-to*). Usp. Savčenko 1991. u poglavlju ZAMJENICA, str. 9.

⁸ Isto. Gramatički morfem *-to* (*k-to*), itd. u korpusu gdje se pojavljuje ova upitna zamjenica.

⁹ U originalu povelje zabilježen je oblik: *kogja*.

Meka / palatalna varijanta zamjeničke deklinacije

1. Prisvojne zamjenice

U N jd. zamjenica m. i s. roda korpus bosaničnih tekstova pokazuje stsl. oblike:

moi s(y)нъ **P** 426, našь дворянски . knezь **Po** 120, vašь člověkь **P** 210, i čo i moe bilo udržžaniju **Da** 210, naše reč(e)no selo **P** 1920, kralьstvo mi vaše tozi **P** 2019, i u N jd. ž. roda: zemla moê **P** 29, moja bratija **P** 3530, naša zemla **P** 58, Vaša přičezanь **Pi** 44.

U G jd. zamjenica m. i s. roda učestalo se javlja staroslavenski nastavak -ego: sr(ь)t(ь)ca moego **P** 237, srьd(ь)ca moegô **P** 273, srьca mojego **P** 256, g(ospo) da našego **P** 41, ali preovladavaju mlađi nastavci -ega/-oga: kralevьstva m(o-eg)a **P** 2222, moega čl(o)vêka **Pi** 16, ôdь mojega srьca **P** 2535, našь(e)ga kralestva **P** 1616, našega g(ospo)da **P** 42, vašega čl(o)vêka **Pi** 112-13 / moôga života **Pi** 1219, ôdь moga dêla **Po** 47.

Oblik zamjenice u G jd. *naša* deklinira se kao pridjev neodređena vida u primjeru: i c[a]ra турьского i naša i našega natraška **P** 2543.

Potvrde za kontrahirani oblik prisvojne zamjenice *moi* m. roda nalazimo u bosaničnim pravnim tekstovima početkom 15. st.: za moôga života **Pi** 1219, ôdь moga dêla **Po** 47. U istome stoljeću korpus je pokazao u istoj sintagmi nekontrahirani i kontrahirani oblik prisvojne zamjenice *moi*: i zapisasmo moega i moga ргьвога **P** 2419.

U G jd. ž. roda imamo: ônei druge moe polače **P** 2327, polače moje **Po** 29, iz naše komore **Tu** 15. Palatalna varijanta zamjenica ž. roda beziznimno završava na kontrahirani gramatički morfem -e (*moe, naše*). Istu pojavnost ostvaraja gramatičkog morfema nalaze Jerković i Grickat u liturgijskim tekstovima; Čajničko evanđelje G jd. prisvojnih zamjenica poznaje samo kontrahirane gramatičke morfeme: *moe, vaše* (isp. Jerković 1975); kontrahiranu prisvojnu zamjenicu *moe* nalazi i Grickat u Divoševome evanđelju (isp. Grickat 1961–1962:264).

U D jd. zamjenica m. i s. roda gramatički morfemi su: -em / -emu / -omu uz preovladavanje nestegnutih oblika: p̄rima našemь gradu **P** 3537, moemu vladici **Da** 23, gospodu mojemu bogu **P** 104, momu g(ospo)d(i)nu **Pi** 47, našemu gospodьstvu **P** 726.

U palatalnoj deklinaciji preovladavaju duži oblici gramatičkog morfema -emu i -omu: *mojemu, našemu, semu, momu*, itd. Palatalne zamjeničke osnove u dativu m. i s. roda jednine imaju potvrđene nekontrahirane i kontrahirane oblike prisvojnih zamjenica *moi* (*moje*) i *svoi* (*svoe*): *mojemu ~ momu, svojemu ~ svoômu*.

Dativ jd. zamjenica m. i s. roda pokazuje izjednačavanje gramatičkih morfema *-em*, *-emu* i *-om* sa istim lokativnim gramatičkim morfemima: D jd. m. i s. roda: *našem̂b*, *našemu*; L jd. m. i s. roda: *mojem̂b*. Dativ i lokativ zamjenica m. i s. roda jednine u bosaničnim pravnim tekstovima u cijelosti će se izjednačiti u 14. stoljeću.

Dativ i lokativ jd. zamjenica ž. roda: *idû dûbrovčane po našêi zemli P 510*, *našoi dragoi Pi 32*, *k vašoi prizni Pi 412*, *vsoi moôi dr̂žavê P 1517*, *va slavnoi našoi P 1725*, *po našoi dr̂žavi P 2713*. U ženskom rodu palatalne osnove još imaju stsl. nastavak *-ej*: *moei k̂jeri stanê Da 15*, *po tvoeI¹⁰ slatkoI milosti P 272 (=mojej, tvojej)*. Utjecaj nepalatalne deklinacije na palatalnu u bosaničnim pravnim tekstovima evidentiramo u 14. stoljeću: *našoi dragoi Pi 32*, *k vašoi prizni Pi 412*, *po vsoi zemli i dr̂žavê P 1020*. U A jd. jednine zamjenice m. roda slažu se s imenicama, pa uz imenicu za neživo akuzativ je jednak nominativu: *pod̂b moi posluĥb Pi 1211*, *za n̂š̂b dvôr̂b Tu 112*, *za naš̂b diel̂b P 306*, *ni vaš̂b dobitek̂b P 417*, a uz imenicu za živo akuzativ je jednak genitivu: *u g(ospo)da b(og)a našega i(su)s(a) P 49*. Akuzativ jd. zamjenica s. roda jednak je N jd., a što pokazuju sljedeći primjeri: *va pr̂vœe moe P 177*, *ôd̂dati moje g(o)spoctvoô Pi 1231*, *u takovo vrime naše P 2310*, *v̂b ime tvoe Po 101*, *za vaše dobro zdravie Pi 43*.

U L jd. m. i s. roda nastavak *-emb*, te rijetko nastavci *-emu* i *-iem̂i*: *na mašem̂b¹¹ Stol̂n(b)om̂b mēs'ti P 2446*, *v̂b moem̂b sr̂gdci P 195*, *v̂b rodê mojem̂b P 103*, *po našem̂b slavnom̂b P 2426*, *po ôv̂om̂b našem̂b P 433*, *u naš̂jem̂(b) rusagu Po 99*, *po moemu vladaniju P 18*, *ô vašem̂b zdraviju Pi 22*. U D jd. ž. roda gramatički morfem je *-u (<ŏ)*: *ki pride u zemlju moju nevolov̂b P 210*, *u našu zemlju . P 512*, *u vašu prizan̂b Pi 48*.

Prisvojnu zamjenicu ž. roda u D jd. *našu* u bosaničnim pravnim tekstovima prvi put zabilježenu nalazimo na početku 13. stoljeća. U I jd. zamjenica m. i s. roda zabilježen je stari nastavak *-im̂b*: *ŝb moim̂b ludi P 69*, *s našim̂b stricem̂b P 86*, *m(i)ljenijem̂b tvoim̂b P 125*, *s vašim̂b P 214*, zatim *-iem̂b*: *s moijem̂(b) listom̂(b) Po 916*, *s našiem̂(b) listom̂(b) Po 87*, *s našiem̂b listom̂b Po 38*, *blagom̂b našijem̂b Pi 1319* i novi gramatički morfem *-im̂*: *vlasnikom našim P 424*.

Instrumental jd. ž. roda ima oblike: *s mo[i]ôm̂(b) bratiôm̂(b) P 1922*, *rič̂bju moôm̂b g(o)spockôm̂b Pi 1221*, *pečatiju našom̂(b) P 1924*, *s našom̂b bratiôm̂b P 83*, *pod̂b našôm̂(b) pečat̂bju Po 85*, *sa v̂sôm̂b našôm̂b P 312*, *zapečatismo našoôm̂b pečat̂bju Za 110*, *našom̂b ŝridnom zakonitom pečat̂bju P 4410*.

¹⁰ Vidi napomenu pod 2.

¹¹ U originalnoj rukopisnoj povelji umjesto suglasnika **n** pisar je vjerovatno greškom upisao suglasnik **m**.

U prvoj polovici 13. st. bosanični pravni tekstovi pokazuju palatalnu promjenu zamjenica ž. roda u I jd. sa gramatičkim morfemom *-om*: *sa vbsômb našômb* P 312.

U N mn. m. roda korpus pokazuje: kako su i moi starê imali P 27-8, naši starêši P 57, a u akuzativu množine m. roda nalazimo ove oblike: na moje dukatje Po 95, pod(b) naše visuje duplene pečati P 1110, za naše srb'd'čbne P 2012, i naš-je potvrđih P 3517, na vaše predelehb. P 624, megu moi ljudi P 626, na vaši kupr̄ci P 622. U genitivu i lokativu množine zamjenica m. i s. roda nalazimo sljedeće primjere: prv̄o bila našêhb vlasteô vukasoviĳb P 2528, moih(b) priroditelb P 104, ôdb moihb čestbnikovb P 114, moIhb¹² priroditelb P 272-3, prv̄vêhb naših(b) P 3217, ô t našihb poslêdnihb P 720, ôd(b) svoihb pinezi P 2328, ôdb moiehb(b) sluga P 4014, za moijehb sinovb Pi 1345, ôdb našiehb srbčaniehb P 126, našijeh(b) poglavitêhb Pi 1340-41 / po sêhb naših(b) listihb P 1415, po našihb slugahb Pr 13, po našiehb(b) poklisarihb Po 86, po našiehb poklisarihb P 3929. Imamo supostojanje stsl. i stbos. gramatičkih morfema: *-ihv* i *-iehv* / *-ijeh(v)*.

Dalje, u D mn. i I mn. zamjenica m., s. i ž. roda zatičemo supostojanje stsl. i stbos. gramatičkih morfema (*-im* / *-imb* / *-iemi* / *-ijem(v)* i *-imi*): vsêmb našêmb roditelmb P 1310, slugamb našiem(b) P 4010, Ili k moImb ludemb P 2714, davali našimb roditelmb Pi 37, našim drazimb P 433, tvoimb ludemb Pi 14, i našim(i) poslêdnimi P 1922, i našimi poslidnimi P 1419 / s̄b moimi bolarimi P 44, s našimi priêtelbmi P 83, s vašimi P 28, s našêmi pečat(b)mi P 338 (i našêmê¹³ slugami P 3813), s našiem listovi P 337 / kuĳamb našijem(b) Pi 1234. Oblik prisvojne zamjenice *našêmê* u I mn. ukazuje na odstupanje od staroslavenskoga klasičnog jezika, ali ne ukazuju na starobosanski jezik, pa je vjerovatno u pitanju samo pisareva pogreška (lapsus calami). Oblik prisvojne zamjenice *našêmi* u instrumentalu množine ukazuje na potiranje različitosti između nepalatalnih i palatalnih osnova.

Nominativ i A mn. ž. roda ima gramatički morphem *-e* (<e) prema palatalnim osnovama: uzeli moe zaklade Pi 45, po v̄bse moje z[e]mle. P 629, naše gos-poe P 1333 / za mobe naše P 3111.

U G mn. i L mn. ž. roda supostoje staroslavenski i starobosanski gramatički morfemi: iz našihb rukb P 2331, ô (t)b strane naših drazih P 456 / u vsêhb vašihb pečalehb P 29.

U primjeru *pridoše vaš ludie* u listini iz 13. st. nema kongruencije broja: jedninski je oblik zamjenice i množinski oblik imenice; dalje u primjeru u sr̄(̄db)čenê ljubvê. i u v̄sbaku pravvdu. i po z[e]mle i po vladanie moje i P 413 imenica i zamjenica su u N jd., ali ako bismo posmatrali ove dvije vrste riječi u

¹² Nap.: V. t. 2

¹³ Pisanje *jata* umjesto *i* je indikacija da su pisari mislili na *i*, a pisali ga *jatom*.

kontekstu sa prijedlogom, vidjeli bismo da se ne kongruiraju. Štaviše! Ako obratimo pažnju na prethodnu lokativnu sintagmu *po z[e]mle*, daje se zamijetiti nekongruentnost sa lokativno-nominativnom sintagmom *po vladanie moje*.

2. Prisvojno-povratne zamjenice

U genitivu se jednine m. i s. roda javlja staroslavenski gramatički morfem *-ego*: *svoego božьstva* P 112, *svojego b(o)žь(stva)* P 102, *svojegô pastira*. P 105, uz preovladavanje mlađih gramatičkih morfema *-ega/-oga*: *ôdъ svoga staroga* P 1322, *[s]voga kneza* P 1211, *brata svoôga* Pi 1235, *prisvetago svoega duha* P 263. U G jd. zamjenica m. roda, a u kojima se pojavljuje mlađi gramatički morfem *-oga*, dolazi do stezanja pa imamo *svoga*. Genitiv jd. zamjenica ž. roda: *radosavъ svoe vlastele mudre* P 3110, *ôdъ svoje polovine* Pi 1226.

Palatalna varijanta zamjenica ž. roda beziznimno završava na kontrahirani gramatički morfem *-e*: *svoe*. Istu pojavnost ostvaraja gramatičkih morfema nalazi Jerković u *Čajničkome evanđelju* G jd. prisvojnih zamjenica sa kontrahiranim gramatičkim morfemom: *svoe* (isp. Jerković 1975).

U D jd. m. i s. roda dolazi do križanja — na stsl. leksički morfem *dat* je mlađi gramatički morfem iz starobosanskoga jezika: *svoemu vьrьnu sluzê* P 75, *b[o]gu svoem'ju* P 203, *svojemu bl(a)godêtelju* P 101, *roditelju svoômu* Pi 1210; do križanja ove vrste dolazi i u L jd. m. i s. roda: *u svom(ь) dielu* Pi 1239, *te u I jd. m. i s. roda: sь svoimь dobytkomь* P 510, *SvoImь b(o)žьstvomь* P 271, *z bratiômь svoijem(ь)* Pi 1211, *svoiovbь si dobro hьtenie*. P 43, *sь smoiovbь dobrovь* P 64.

Instrumentalni jedninski oblici prisvojno-povratne zamjenice (*svoiovbь*) i prisvojne zamjenice *smoiovbь* bosaničnih pravnih tekstova odstupaju od stsl. norme (*svojimbь, mojimь*), a gramatički morfem *-ov* Belić vezuje za štokavštinu: *ov < ou < ojo* (Belić 1969).

U L jd. zamjenica ž. roda imamo: *vь ôstaloi svoei* P 1114, *u bašinê svoioi* P 3827, *po svoôi volê učiniti* Pi 1212. Pod jakim utjecajem staroslavenske jezične norme pisari zadržavaju staroslavenski gramatički morfem *-ei* dativa i L jd. ž. roda u bosaničnim pravnim tekstovima sve vrijeme srednjovjekovnoga perioda (*vь ôstaloi svoei plemьbьčini* P 1114), zamjenicama za ž. rod *vьsja*: *žanь danьdulû* : *i vsei opkinê* P 32 i prisvojnim zamjenicama za ž. rod: *po tvoeI slatkol milosti* P 272.

Staroslavenska prisvojno-povratna zamjenica *svoja* pojavljuje se u L jd.: na *svoei zemli* na Natpisu Božićka Banovića iz 14. stoljeća (Turbić-Hadžagić Jamakosmanović 2010:217).

Uz imenicu za neživo A jd. m. i s. roda je jednak nominativu jednine: u *svoï kotarъ* P 30²⁴, u *svoe mĕsto* P 21³, a uz imenicu za živo u D jd. zamjenica m. roda jednaka je G jd.: za *svoega brata* P 15⁸. Zamjenicu *svoï* nalazi Jurić-Kappel u *Kopitarovome četveroevanđelju*.¹⁴ U D jd. ž. roda korpus pokazuje samo starobosanski oblik: u *svoju* z[e]mlu P 41⁹.

Prisvojno-povratna zamjenica ž. roda *svoja* u instrumentalu bosaničnih pravnih tekstova odstupa od staroslavenske norme. Ova zamjenica palatalne varijante zamjeničke deklinacije ima gramatički morphem *-ov* (*svoiovb*; gramatički morphem *-ov* je iz imeničke deklinacije ž. roda /*ov* < *ov* < *ojo/*): *glavomъ svoïomъ* P 11¹⁴, *svoïomъ rukomъ* P 8¹³, *svoômъ rukomъ* P 33³³, *svoiovb volovъ* P 11³. Dativ i I mn. m., s. i ž. roda pokazuje samo staroslavenske oblike: *svoimъ slugamъ* P 23⁶ / *· sь vsĕmi · vlastely · svoimi* P 2³, *sь svoimi bolarimi* P 4²⁸ / *sь svoimi rĕčmi* P 5¹⁰. U A mn. m. i ž. roda dolazi do križanja — na staroslavenski leksički morphem dodat je starobosanski gramatički morphem: *svoe poklisare* P 19⁹, *svoje zakone* P 10¹¹ / *svoe prave bačine* P 13²¹, i *svoje ko mora* P 10²¹.

Lokativ mn. zamjenica m. roda zabilježen je sa staroslavenskim gramatičkim morfemom: na *svoihъ dobriehъ* i poč^(ъ)teniehъ) *ôbĕtĕiehъ* P 39⁵⁰, te sa starobosanskim gramatičkim morfemom: na *svoijehъ* *dobrihъ ôbĕtijehъ* i *zapisijehъ* P 13⁴⁷, na *svoijehъ* *dobriehъ* i poč^(teniehъ) *ôbĕtijehъ* i *zapisijehъ* P 12⁴⁵. Genitiv mn. ž. roda nalazimo samo sa staroslavenskim gramatičkim morfemom: *do svoihъ meĕ* P 13¹⁶.

2. Upitna zamjenica za stvar: čto

U N jd. zamjenica m. i s. roda upitna zamjenica *čto* bilježi se bez znaka za poluglas: ne *vĕdet bo čtô* [ô]tvoretъ P 12² (<čto), I *ča bogъ ne dai* P 10²⁴ (čo P 11², i *čoô više* u *sijemъ* listu P 12²¹), te isto i u odričnome obliku: i *ničo veje* P 36¹⁰.

Naš korpus pokazuje upitnu zamjenicu u dva oblika: *ča* i *čo*. Oblik *čo* javlja se u 12. stoljeću, a oblik *ča* u 14. stoljeću. Upitna zamjenica *čo*, iz štokavskoga sistema, pokazuje dva grafijska rješenja: *čo* i *čoô*. Osim upitne zamjenice *što* iz štokavskoga sistema, u 14. stoljeću korpus pokazuje upitnu zamjenicu iz staroslavenskoga sistema: *čtô*.

Grickat navodi da se u N jd. pojavljuje zamjenica *čo* (Grickat 196—62: 246). Za zamjenicu *što* u *Kopitarovome četveroevanđelju* Jurić-Kappel navodi da se javlja u narodnome obliku: *čo* (Jurić-Kappel2005:173).

Genitivni oblik jednine od staroslavenske zamjenice *čto* zabilježen je u 15. stoljeću: *česa je nihъ tkô dostojamъ* P 13²³ (čete česa b(o)gъ ôbari Tu 115-16).

¹⁴ Jurić-Kappel 2005:173.

Upitni oblik *česa*,¹⁵ umjesto *čega*, navodi Peco u *Govoru istočne Hercegovine* (Peco 1964:136). Naime, kad u nominativu staroslavenskoga jezika imamo oblik *čvto*, a u štokavskome sistemu *što*, zatim genitivni oblik staroslavenskoga jezika *česo*, a štokavskoga sistema *čega*, onda u bosaničnim pravnim tekstovima dolazi do križanja pa je oblik *česa* nastao upravo križanjem: osnove iz staroslavenskoga jezika i gramatičkoga morfema iz štokavskoga sistema.

Akuzativ jd. m. roda jednak je N jd. m. roda: ako li bi *ča toga b(o)g ne dai* **Pi** 1227, kako i ino *čo imaju* **P** 2428, a nalazimo i neodređene akuzativne oblike: *bišmo nečo pakostili* **P** 614.

U L jd. upitna zamjenice *čvto* potvrđena je u staroslavenskome obliku *čemb* (< *čemb*, *česomb*): a ni u *čemb* ne ukръniti **P** 2720.

U *Čajničkome evanđelju* Jerković navodi primjere upitne zamjenice *čvto* u genitivu i D jd. kao: »Arhaizam nasleđen iz staroslavenskog jezika je čuvanje oblika *česo* i *česomu*.« (Jerković 1975:148).

Kod zamjenice *čvto* nisu očuvani dativni, vokativni i instrumentalni oblici.

3. Pokazna zamjenica *sb*

Nominativ jd. zamjenica m., s. i ž. roda u korpusu bosaničnih tekstova ima sljedeće oblike: ili *pridь kôga se dogôda sai našь listь* **Pi** 104 (< *sb*), *pridь koga se iznese sei zapisanьje* **P** 323 (< *sb*), *se zde* **P** 7 (< *sb sbde*), *sii našь zapisь* **P** 363, a *sizi mirь* i *sizi ôbetь* **P** 423 / *sie* **P** 19-10, *sie s(ve)to evanъjelie* **P** 119, *siei potvoriti* **P** 3924, *sije slovo* **P** 1032 / *upisa se siê m(i)l(o)stь* **P** 1925, i *sije* **P** 1041.

Pokazna zamjenica *sb* javlja u N jd. m. roda u varijantama: *sii*, *sizi* i *sai*. Kod zamjenice *sai* možemo pretpostaviti da se *jer* vokalizirao u *a*, te da je dodat navezak *-i* na kraju zamjenice, što je bilo uobičajeno u bosaničnim pravnim tekstovima. Belić navodi da se ovakav oblik zamjenice upotrebljavao u Dubrovniku (Belić 1969:126). U srednjem se rodu u N jd. pojavljuje neodređeni staroslavenski oblik *se* i *sei* (s naveskom *-i*), te određeni staroslavenski oblik *sie*.

U *Čajničkome evanđelju* u N jd. zamjenica m. roda *sb* ima oblike: *sbi* i *si* (isp. Jerković 1975). U *Divoševome evanđelju* ista zamjenica ima samo oblik *si*. (Grickat 1962:246). Na natpisu *Božićka Banovića* iz 14. st. »staroslavenska

¹⁵ »Forma *šta* je po poreklu genitiv, koji se pojavio da zameni stariji anomalni genitiv *česa*. U većini govora danas je genitiv *čega*, sa *-ga* iz promene pridevskih zamenica, ali se *česa* čuva u kajkavštini i čakavštini, te u pojedinim zapadnijim i južnijim štokavskim govorima.« (Brozović & Ivić 1988:26).

pokazna zamjenica *se* koristi se u stsl. frazi: *a se leži*₁.« (Turbić-Hadžagić, Jamakosmanović, 2010:40).

U G jd. m. i s. roda nalazimo ove oblike: *ne svr̃šiõ mi s̃êga* i za mõôga živo-
ta **Pi** 1228, *sṽêga sṽêta* **P** 3020, *b(og)̃ potribova sega sṽêta* **P** 117, *mogoriš̃ segai lita*
Pi 84, (*sijega* nikoliže **P** 1220), *vidmih(̃) sego* **P** 192.

Oblici pokazne zamjenice *sb* u G jd. sa starobosanskim gramatičkim morfemom pojavljuju se u nekoliko različitih grafijskih rješenja: *sêga*, *svêga*, *sijega*. U G jd. m. roda u korpusu se pojavljuje noviji gramatički morfem *-ega*, a imamo ga »danas još u čak. dijalu.: *sega leta* (=ove godine), *si zimu — 'ove zime'«* (Belić 1962:126).

Dativ jd. m. i s. roda u primjerima: *I semu* **P** 1222 / *I semui utvr̃ždeniju* **P** 1826 pokazuje križanje — na staroslavenski leksički morfem dodaje se starobosanski gramatički morfem *-emu* bez naveska i s naveskom *-i*.

Pokazne zamjenice u D jd. m. roda imaju ove oblike: *iznese sai naš̃ zapis̃* **P** 334 (< *sb*), *u sega više pisanoga* **P** 1335, (*da sijega* nikoliže *ne potvori* **P** 1033 »da ovoga nikada...«), *pridoħ̃ si* u *dubroṽnik̃* **P** 44, *za sizi doħod̃k̃* **P** 1023, *tko godir̃ bi pogovorio ili potvorio sei* naše pisañe *toi je biti* u **P** 3116, *a tko je sie poreji* **P** 720, *ako li sije pr̃stuplju* **P** 215, *kl* u *sijezi se ôbećanije ôbeća* **P** 1019. Oblik *sega* u akuz. jednine jednak je gen. jednine. Oblik *si* u D jd. jednak je N jd. Od neodređenih se oblika u nominativu i akuzativu upotrebljava mladi, tj. *sai* s naveskom *-i*. U akuzativu je češći određeni oblik *sie*, uz očuvani stariji oblik *si*. Iznimno je malo primjera pokazne zamjenice *sb* jednine u ženskome rodu, pa tako imamo zabilježen iznimno mali broj primjera: akuzativ: *pisah̃ siju:* knigu **P** 120; instrumental *siõm̃ povelom̃* **P** 1312. Korpus ne pokazuje množinske oblike pokazne zamjenice u ž. rodu, osim u lokativu: *i zapisasmo po sih̃ naših̃ povelah̃* **P** 169.

Staroslavenski gramatički morfemi *-em̃/-iem̃* u lokativu su potvrđeni samo u m. rodu: *dug̃ zgora r̃čeñi u sem̃ listu* **P** 1612, *po siem̃ našem̃ ôtvorenu listu* **P** 312, *i čõo više u sijem(̃) listu* **Pi** 1221. Također je malo i množinskih oblika m. i s. pokazne zamjenice *sb*: nominativ *da si id̃u d̃ubroṽčane* **P** 59; *siê sela* **P** 1714, *I sija vsa više pisina* **P** 1219; gen. *do vremeñ sieh̃* **P** 3533; lok. *po sih(̃) vsêh̃ ôbeća* **P** 1026, *Va sih̃ vêdêh̃ sr̃čanuju* **P** 176, *po sieh(̃) naših(̃) listêh(̃)* **P** 3222, *po sieh̃ naših̃ listieh̃* **P** 3516, *po sêh̃ naših(̃) listih̃* **P** 1415; instr. *sa bližikami simi* **P** 2717, *sb simizi vojevoda* **P** 1039. U *Divoševome evanđelju* zamjenica *sb* u akuzativu mn. m. roda zabilježena je kao i u N jd.: *si* (Grickat 1961—1962:246). Naš korpus ne pokazuje ovaj oblik zamjenice u akuzativu množine.

4. Zamjenice *vbsb*, *vbsja*, *vbse*

U N jd. m., s. i ž. roda nalazimo ove oblike: *v(ь)sb* dugь **P 1612** / kako se *v(ь)se* ôstalo primorje udržži u povelji **P 2026** / *v(ь)sa* **P 202**, *vs*a ôpřina **P 157**. U N jd. zamjenica *vbsb* / *vbse* / *vbsja* često je pod titlom i razrješava se kao *v(ь)sb* / *v(ь)se* / *v(ь)sa*. U G jd. zamjenica m., s. i ž. roda supostoje oblici: ôda sve-ga čo smoô imali **P 3315**, bezь *vьsega* **P 117**, ôda *vsega* plaňenь **Pi 109**, ôd(ь) *v(ь)se* : zledi **P 36**, bezь *vse* habe **P 34**. U D jd. zamjenica m. i s. roda imamo starobosanski gramatički morfem *-emu*: *vsemu* više pisanomu **P 1332**, a u L jd. m. i s. roda staroslavenski gramatički morfem *-emb*: u *v(ь)semь* kriп(ь)ku i stanovitu **P 2444**, i u *vsemь* k namь **Pi 48**. U dativu i L jd. zamjenica ž. roda nalazimo ove oblike: *vьsei* veselenoi **P 283**, žanь danьdulû : i *vsei* opkinê **P 32**, po *vsei* vase-lennoi **P 144**, vsêi ôbьkinê gradьskoi **P 25**; i *vьsoi* ôpřjini **P 3829**, i *v'soi* ôpřjini **P 2435**, *v'soi* ôp'kini **P 194**, *vsoi* ôpřjini **P 1512**, po *vsoi* zemli i drъžavê **P 1020**.

Akuzativ jd. m. i s. roda se slaže s imenicama: *ja* knezь vladisavь *vjasь* pokladь **P 368**, i zapisa u plemenitô vь vêki gradu dubrovniku *vse* primorie **P 1912**; akuzativ jednak nominativu imamo i uz zamjenice: i na *sve* toi reč(e)no zgora **Po 317**, za *v'se* naše pleme **P 2341**, i *vse* tozi čisto i ôtvoreno ôbьnaidosmo **P 209**, te uz pridjev: na *vsje* više pisanô **P 2926**. U D jd. zamjenica ž. roda nalazimo ove oblike: *svu* župu dračevicu **P 3822**, *vьsu* više upisanu župu **P 1320**, *vsu* vaselenuju **P 271**, u [v]sьju ratь **P 2033**.

U I jd. m. roda imamo stariji gramatički morfem *-êmb*: *kraljevьst(v)omь* i *vsêmb* rusagom(ь) **P 253** i mlađi *-imb* / *-iemb*: *sa vsimь* dostoêňemь **P 2025**, *vьsimь* dvôromь n(e)beskimь **P 3834**, *sa vsiemь* **P 1519**, dok u I jd. zamjenica ž. roda imamo samo mlađi gramatički morfem *-omb*: *sb vьsomь* plêvomь **P 79**, *sa vьsômь* našômь **P 312**, *sb vsomь* bosnomь **P 1911**, *sa vsômb(ь)* mokьju **Po 324** »sa svom moći«.

Nominativ mn. m. roda pokazuje sljedeće primjere: *vьsê* se čo zde **P 424**, *vьs/e/* ljudi dubrovьčьkê. **P 613**, i *vse* velьmožьe bosanьske **P 209**, *v(ь)si* **P 168**, *vьsi* dubrovьčane **P 17**, *vsi* s(ve)ty **P 216**. Zamjenica *vbsê* u N mn. ima staroslavenski gramatički morfem *-ê* naporedo sa starobosanskim gramatičkim morfemima *-e* i *-i*. Nominativ i akuzativ množine ž. roda ima gramatički morfem *-e* (<e) prema palatalnim osnovama, te gramatičke morfeme: *-ê* i *-je*: i *vьsê* ôpřkinê gradьskê **P 49**, više rečene *sve* bačine **P 3826**, da *sju* *v(ь)se* kletvi **P 2044**, *vьse* ôpřkinê **P 47**, *v'se* klet(ь)vê **P 2445** / potvрьdisimo imь *vse* i vsake povele **P 1815**, i ustano'vitismo *vsje* i vsakoe povele **P 3222** dok u akuzativu množine m. roda porred ovoga gramatičkog morfema (u inomь *sve* na puno primismo **P 3610**, da mu *vьse* vraku **P 615**, na *v'se* mi **P 2341**, i va *vse* svete **P 3525**) nalazimo i gramatičke morfeme *-je* i *-i*: va *vsje* sv(e)te **P 3237**, u *vьsi* s(ve)te **P 411**.

U s. rodu akuzativ je jednak nominativu: za *sva* vrijeme minuja **Po** 511, v(ь)sa ôd(ь) nebitiê **P** 183, za *vs*a vrijeme **Pi** 1017. Zamjenica *vbsb* pokazuje metatezu suglasničke skupine: *vs-* > *sv-* (*sva*).

U D mn. zamjenica m., s. i ž. roda supostoji nekoliko oblika: *daaemoô* znati *svêmb* **P** 402, *vbsêmb* grajamь **P** 13, *vsêmb* našêmb **P** 1310, *daemo* na *vidênbe* : *vsiemb* **P** 396, i *veje* *daju* znati *vsijeem(ь)* i *vsakomu* komu **Pi** 133, *vsimb* zapadъnimь stranamь **P** 175. U genitivu i lokativu množine zamjenica m., s. i ž. roda imamo mlađe starobosanske oblike: i ôda *vsihь* **P** 1724, *vsieh(ь)* zapisa **P** 399, ôda *vsijeh(ь)* više *pisannijeh(ь)* **Pi** 1318 / ô *svehь* *svetêhь* **Pr** 112, po *vsihь* koi nasь **P** 1517, *va* *nikeju* i *va* *v'sihь* **P** 2343 / u *vsihь* r[e]čeniьhь povelahь **P** 1819, ali i staroslavenske: po *vsêh(ь)* naših(ь) listih(ь) **P** 1917, ôdь *svêhь* poklada ôstatakь **P** 339 / ôdь *svêhь* poklada **P** 339 / vь *vsêh(ь)* više reč(e)niьhь zemlah(ь) **P** 1921, u *vsêhь* vašihь pečalehь **P** 29.

Izvršena je metateza suglasničke skupine *vs-*: *svehь*, *svêhь*. Dakle, u G i L mn. preovladavaju elementi narodnoga ili piščeva govora. U I mn. m., s. i ž. roda supostoje staroslavenski i starobosanski oblici uz preovladavanje ovih drugih: i *vbsêmi* **P** 723, · anьdrêi · sь *vsêmi* · vlastely · **P** 22, sь *svimi* raškimi **P** 1214 / sa *vsimi* seli **P** 1713, sa v(ь)sami kotarii **P** 2021, sa *vsami* seli **P** 2020 / sa *vbsêmi* meêmi i granicami **P** 1314, sь *vsêmi* megami i vodami **P** 1918, sa *vbsimi* zemlami **P** 3820, s *vsimi* meêmi i pravinami **P** 1713.

U bosaničnim pravnim tekstovima prvu potvrdu ispuštanja poluglasa iz suglasničke skupine *vbs-* nalazimo početkom 13. st. u N mn. m. roda: *vs*i *s(ve)ty*; a prvu potvrdu meteze suglasničke skupine *vs-* > *sv-* nalazimo krajem 14. st. u instrumentalu množine zamjenica m. roda: sь *svimi*.

5. Upitna zamjenica *čbji*

Upitna zamjenica *čbji* (usp. Belić 1969) u bosaničnim pravnim tekstovima ima oblike: za *čbju* volju ter(e) tee **P** 2933, za *čiju* volju **P** 3244.

6. Odnosna zamjenica *iže*, *ježe* (*koji*, *koje*)

Odnosnu zamjenicu *iže* nalazimo: u N jd. m. roda na početku zavisne rečenice: *iže* u *nikei* **P** 27; u D jd. m. roda: *iže* *va* načet[a]kь **P** 201; u akuz. jednine s. roda *zeml(ь)u* milosrđi *eže* milosti Snêde s nebese **P** 201.

Odnosne zamjenice *iže* i *ježe* u bosaničnim su pravnim tekstovima iznimno rijetke u upotrebi. Nekolicina primjera ukazuje da su egzistirale u tekstovima srednjovjekovna perioda.

7. Upitna pridjevska zamjenica *kyi, koje, kaja (koji)*

Upitna pridjevska zamjenica u bosaničnim pravnim tekstovima nalazi se u slijedećim padežnim oblicima: nominativ jednine m. roda: *ki* pride **P** 210, kakô ôni *kii* ima bitъ ves(e)ô i dobri prijatelъ kjuŷi i mêstju **P** 2924, *koi* imamъ **P** 612, za dôhôdakъ *kôî* se dae kraleвъstvu **Pi** 1015; N jd. ž. roda: *koja* je polača pъvo bila našêhъ vlasteô vukasoviŷъ **P** 2528, I ako bi bila *kojaa* ričъ **P** 2714, koê Ôpъjina **P** 2035; N jd. s. roda: do sela *koe* se imenue **P** 1912; G jd. m. roda: *koega* je u vsakomъ poč(ъ) tenъju **P** 2925; D jd. m. roda: *koemu* gradu **P** 135; A jd. ž. roda: i povelju gospodina krala tvrŷtka *koju* e učinilъ Slavnomu gradu **P** 1816, u *kojui* emъ e zapisano vse primogъe **P** 2026; A jd. s. roda: za *koe* blago **P** 2322, za *koje* blago **P** 2524; L jd. ž. roda: u *koei* župê **P** 1316, u *koiôi* e vêrê **P** 83; I jd. ž. roda: ni koôm(ъ) inomъ nepravdomъ **Pi** 1344, koômъ hitrostъju ili lakomostъju **Po** 342; N mn. m. roda: vъsi s(ve)ti *ki* su zde **P** 427, vъsi dubrovъčane *kire* hode : po moemu vladaniju7-8 **P** 1, [vъ]si sû hlъmlane *koi* se kleše **P** 519; N mn. ž. roda: za zemle čo su i *koe* su ôd(ъ) kurila deri **P** 1710; G mn. m. roda: ôdъ *koiehъ* dukatъ **P** 3328, ôdъ *koihъ* luđi **P** 137, ôdъ *kôihъ* dôhôdakъ **Pi** 108; A mn. ž. roda: mnoper(ъ)perъ dinar(a) *ke* bêhomo položili **Po** 310, *koje* su imali s praroditeli **P** 109; L mn. m. roda: i [-] e [-] (= 5) d[a]nъ u *koih(ъ)* se **Za** 14, zapise u *koihъ* se **P** 386.

Bosanični pravni tekstovi od polovice 13. stoljeća pokazuju u pridjevnoj zamjenici *kyi, koje, kaja* proširenje sa *-o-*. Stoga, ova zamjenica ima oblike starobosanskoga književnog jezika sve vrijeme srednjovjekovnoga perioda.

Nominativ jd. m. roda pokazuje kontrahirani oblik *ki* (< *ky* < *kyi*), nekонтahirani *kii* (< *kyi*), te oblik *koi*. U množini su izjednačeni gramatički morfemi genitiva i lokativa množine m. roda (*koihъ*). Liturgijski tekstovi se ne razlikuju od bosaničnih pravnih tekstova u deklinaciji pridjevne zamjenice *kyi, koje, kaja*. Takav zaključak donosimo na osnovi primjera koje nam prezentiraju Jerković i Grickat. Jerković navodi: »U zamenici **kyi, koje, kaja** javlja se *o* u N jd. m. i ž. roda, u A jd. ž. r. i G mn. što je nastalo pod uticajem narodnog jezika.« (Jerković 1975:148). U *Divoševome evanđelju* nominativ jd. m. roda zamjenice *kyi* zabilježen je u drugome grafijskom obliku — *ky*, a akuzativ jd. ž. roda ima oblik *koju* (Grickat 1961–1962:264).

Isto se dekliniraju i neodređene zamjenice. Neodređenu upitno-pridjevsku zamjenicu imamo u N jd. s. roda: *nêkoje* vŷime **P** 1024, a u N jd. ž. roda nalazimo: *nekoa* krivina **P** 422, *nekoja* s[r]amota **P** 632, *nêkoê* krivina **P** 517, *nêkoja* čteta **P** 1024, *nêka* riečъ **P** 3324, te iznimno malo u drugim padežnim oblicima: dat. a da *nekoï* **P** 625, akuz. za *niku* potribu **P** 2039, instr. *nêkôm/ъ* nevêrômъ **P** 1221, : *nêkô(io)mъ* nevêrômъ **P** 1034.

8. Nelične zamjenice sa navescima: *-zi*, *-r/-re* i *-i*

Belić¹⁶ i Daničić¹⁷ navode česticu *-zi*¹⁸ koja se dodaje zamjenicama. Osim čestice *-zi* isti autori navode vokal *-i* i česticu *-re* (< *-že*). Ekscerpirani primjeri zamjenica sva tri roda jednine i množine iz našega korpusa pokazuju čestice *-zi*, *-r/-re* i vokal *-i* u svrsi navezaka koji ne utječu na značenje zamjenica.

Naš korpus pokazuje sljedeće primjere s navescima:

Jednina	Muški i srednji rod			Ženski rod	
	<i>-zi</i>	<i>-i</i>	<i>-r /-re</i>	<i>-zi</i>	<i>-i</i>
Nom.	iznesaô ôvzi naš <i>ôtvoreni list</i> Pi 134, takozi da estъ s nami dubrovnikъ P 87, »tako da jest s nama Dubrovnik«, ralъstvo mi vaše tozi ni a govore P 2019, a sizi mirъ. i sizi ôbetъ. P 423.	toi je biti P 316, ili pridъ kôga se <i>dogôda sai</i> našъ listъ <i>ôtvorenъ</i> Pi 104 (< sъ). siei potvoriti <i>da e g(o)</i> spoctvu P 3924.	da nitkorъ togai ne more P 2037.		I <i>da tai</i> kujja P 2532.
Gen.	kako ihъ <i>sju</i> imali prvi naši do [o] nogaizi d(ъ)ne P 2013, vъsega togazi P 815.	ôd(ъ) onogai dne P 2715, ôd ovogai godîca Pi 108, do ôvogai <i>razmirъja</i> P 399, togai grada P 136, mogorišъ segai li(a) Pi 84.			a esu <i>tei</i> polače blizu ônei <i>druge</i> moe polače P 2327, so ôvei i so ônei <i>strane</i> Pi 1314.
Dat.		tomui <i>čovêku</i> P 1332, A tomui P 1114, I semui utvrъždeniju P 1826.			

¹⁶ Belić 1969.

¹⁷ Daničić 1874.

¹⁸ »-zi, postpozitivna čestica bez akcenta (enklitika), koja se dodaje najčešće genitivu i dativu singulara zamjenica i određenih pridjeva: *njojzi, onejzi, (...)*; navezak na sve padežne nastavke: *ovzi, ovizi, ovajzi, ovozi, ovazi, onogazi, onomuzi, tejzi, onêhzi (...)*. Nalazi se i pred padežnim nastavkom zamjenice: *tizim putem (...)*« (Skok 1973:653).

Akuz.	za sizi dohodьkь P 1023 od svoega brafa i grajanina a tozi biesmo iskali ôd nihь P 159. i konavlam i dračevicomь . kI u sijezi se ôbečanije ôbeča P 1019.	iznese sai našь zapisь ôtvorenь P 334 (< sь), i za ôvôi gôdiče do lieь Pi 1017, v(ь) se toi razgledavše i vidivьše stvorismo P 167, azь radičь toi slišavь P 198.			ônu i više rečenu župu P 2427, u ôvu i nepravednu ratь P 2030.
Lok.	ôvêmzi uvêtôm(ь) P 1018. na ôvomъzi roku za koju P 2038.	s vami za biligь i koju rečatь imate na fomei zapisu Pi 118.		gospodovali vь toizi župi kotaru P 2314.	
Instr.	ôvêmzi uvêtôm(ь) i zakonomь P 1018.		nikakorê nikimьre delomь P 423.	ôvom'zi zemlôm(ь) P 1018.	

Mn.	Muški i srednji rod		Ženski rod	
	-zi	-i	-zi	-i
Nom. i akuz.	da si imaju <i>tezi</i> uvête P 1016	i eče imь potvrъju ônai Sela u primorъi i zemlu čo imь se udrъži u povelii P 2017, u <i>tei</i> dni P 136.	ôneizi vêre potvrъdismo P 84,	<i>da doide</i> na onei koi se <i>te</i> poreji P 1345, a esu <i>tei</i> polače blizu ônei <i>druge</i> moe polače P 2327.
Gen.	koe pisanie ônêhzi zakonovь P 89.	ôd(ь) onêhi Po 48, ôdь têhi Pi 1341.		
Instr.	sь simizi <i>vojevoda</i> P 1039			

U jednini zamjenica sva tri roda, najviše ostvaraja zamjenica s različitim navescima nalazimo u nominativu, genitivu i akuzativu.

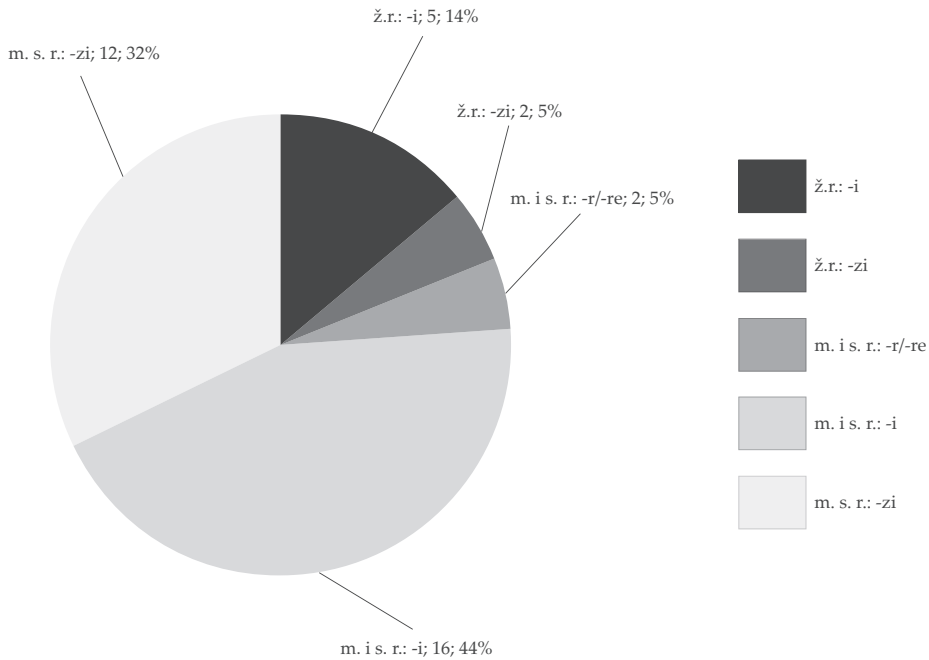

Tabela zamjeničkih navezaka u muškom, ženskom i srednjem rodu jednine¹⁹

Iz tabele je vidno da u bosaničnim pravnim tekstovima od navezaka preovladava vokal **-i** (44%) kod zamjenica m. i s. roda. Njega u istim rodovima slijedi navezak **-zi** (32%). Iznimno malo primjera s navescima pokazuju zamjenice u ženskom rodu (**-i** 14%; **-zi** 5%).

¹⁹ U obzir su uzeti samo primjeri zamjenica s navescima kad se pojavljuju prvi put u korpusu. Cilj je bio prikazati brojnost prvih ostvaraja navezaka u zamjenicama različitoga roda i broja.

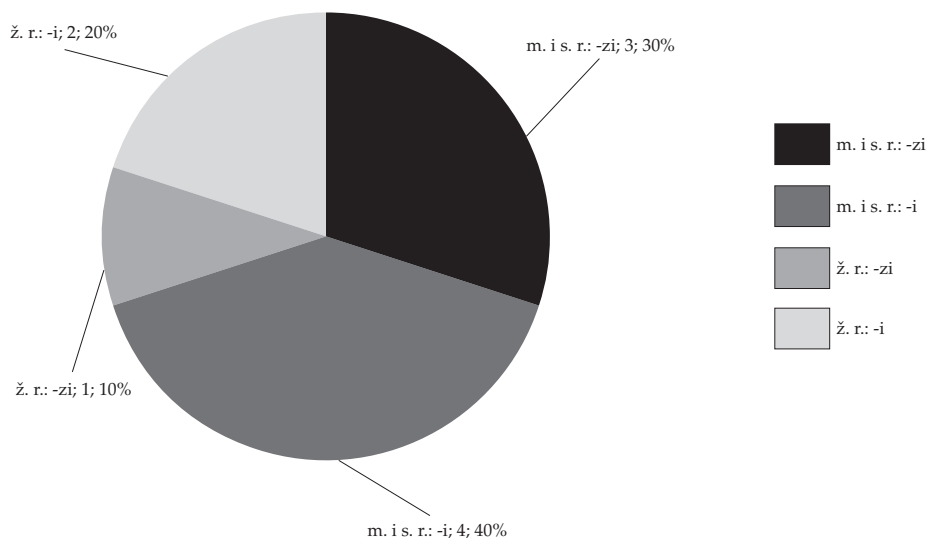

Tabela zamjeničkih navezaka u muškom, ženskom i srednjem rodu množine

Množinski oblici zamjenica u bosaničnim pravnim tekstovima u muškom i srednjem rodu, kao i u jednini, pokazuju preovladavanje vokalnoga naveska **-i** (40%) kojega slijedi čestica **-zi** (30%).

Iz obiju se navedenih tabela daje zaključiti da se zamjenice m. i s. roda jednine i množine češće pojavljuju s navescima nego zamjenice ž. roda.

Zaključak

Svi oblici neličnih zamjenica u N jd. m. i s. roda razlikuju palatalne od nepalatalnih varijanti. Prisutno je križanje i supostojanje neličnih zamjenica u srednjovjekovnom periodu. Oblik upitne zamjenice *čo* javlja se u 12. stoljeću, a oblik *ča* u 14. stoljeću. Zamjenice za sva tri roda jednine i množine imaju naveske *-zi*, *-r/-re* i *-i* koji ne utječu na značenje zamjenica: *vъsega togazi*, *za sizi dohodъkъ, ôvêmzi uvêtôm(b)*, *da nitkorъ togai, nikimъre delomъ, so ôvei i so ônei strane*. Najviše ostvaraja zamjenica s različitim navescima nalazimo u nominativu, genitivu i akuzativu. Jedninski i množinski oblici zamjenica s navescima: *-zi*, *-r/-re* i *-i* u bosansko-humskim poveljama u muškom i srednjem rodu pokazuju preovladavanje naveska *-i* (40%) te naveska *-zi* (30%). Povremeno dolazi do interferiranja i supostojanja staroslavenskih i starobosanskih jezičnih elemenata (G jd. m. roda *bezъ vъsega; kъto ~ ko*). Preovladavaju starobosanski jezični elementi (našim *drazimъ, našega, našim*,

ôda vsega, ča, čo), koji su premoćniji u odnosu na staroslavenske. U procesu izgradnje zajedničkoga književnoga srednjovjekovnog idioma sastavljenoga od elemenata dvaju sistema, staroslavenskoga i starobosanskoga, znatno sudjeluju bosansko-humski pisari. Kod neličnih zamjenica u bosaničnim pravnim tekstovima prisutno je postojanje bosanske redakcije.

Izvori s kraticama:

- Povelja Kulina bana od 1189. godine **P 1**
Povelja kneza humskog Andrije Dubrovniku (1214—1217) **P 2**
Povelja bana Mateja Ninoslava Dubrovniku — prije 1232. godine **P 3**
Povelja bana Mateja Ninoslava Dubrovniku od 22. 3. 1240. godine **P 4**
Povelja kneza humskog Andrije Dubrovniku (1247—1249) **P 5**
Pismo kneza Črnomira Dubrovniku (1252—1254) **Pi 1**
Povelja humskoga župana Radoslava Dubrovniku od 22. 5. 1254. **P 6**
Povelja bosanskoga bana Tvrtka vojvodi Vukcu Hrvatiniću od 11. 8. 1366. **P7**
Povelja bana Tvrtka Kotromanića o potvrđivanju prijateljstva Dubrovniku od 1. 6. 1367. godine **P 8**
Povelja bosanskoga bana Tvrtka od 9. 2. 1375. **P 9**
Povelja kralja Tvrtka Dubrovčanima od 10. 4. 1378. pisana u Žrnovnici i 17. 6. 1378. završena u Trstivnici **P 10**
Povelja kralja Tvrtka vojvodi Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću od 12. 3. 1380. **P 11**
Povelja kralja Tvrtka Dubrovniku o ukidanju Slanice u Dračevici od 2. 12. 1382. **P 12**
Pismo kralja Tvrtka knezu, sudijama i vlasteli dubrovačkoj od 19.5.1389. **Pi2**
Povelja braće Bjeljaka i Radiča Sankovića Dubrovniku od 15. 4. 1391. **P 13**
Povelja kralja Stefana Dabiše Dubrovčanima od 17. 7. 1392. **P 14**
Darovnica kralja Dabiše kćeri Stani i knezu Juriju Radivojeviću od 26. 4. 1395. **Da 1**
Povelja kneza Pavla Radinovića Dubrovčanima od 25. 3. 1397. **P 15**
Povelja kralja Stjepana Ostoje Dubrovniku od 20. 11. 1398. **P 16**
Povelja kralja Stjepana Ostoje Dubrovniku od 15. 1. 1399. **P 17**
Pismo kralja Stefana Ostoje Dubrovniku od 15. 1. 1399^a. **Pi 3**
Povelja kralja Stefana Ostoje dubrovniku od 5. 2. 1399. **P 18**
Pismo bosanske kraljice Jelene Grube Dubrovniku od 5. 3. 1399. godine **Pi 4**
Povelja Radiča Sankovića i župana Bjeljaka Dubrovčanima od 25.8.1399. **P 19**
Povelja kralja Stipana Tvrtka Tvrtkovića Dubrovčanima od 20. 6. 1405. **P 20**
Kralj Stipan Ostoja potvrđuje Dubrovčanima povlastice prethodnih kraljeva 4. 12. 1409. **Po 1**

- Pismo vojvode Sandalja Dubrovniku od 19. 10. 1413. **Pi 5**
Povelja kralja Stipana Ostoje Dubrovniku od 20. 11. 1414. **P 21**
Pismo kralja Ostoje Dubrovniku od 28. 10. 1416. **Pi 6**
Drugo pismo kralja Ostoje Dubrovniku od 28. 10. 1416.^a **Pi 7**
Pismo kralja Ostoje Dubrovniku od prosinca 1416. **Pi 8**
Pismo kralja Ostoje Dubrovniku iz 1418. **Pi 9**
Povelja kralja Stipana Ostoje Dubrovniku od 5. 3. 1419. **P 22**
Povelja Sandalja Hranića i njegove braće od 24. 6. 1419. **P 23**
Povelja kralja Stipana Ostoje Dubrovniku od 4. 12. 1419. **P 24**
Povelja Sandalja Hranića i njegove braće Vukca i Vuka, te sinovca Stipana Dubrovniku od 30. 5. 1420. **P 25**
Povelja kralja Tvrtka Tvrtkovića Dubrovniku od 16. 8. 1420. **P 26**
Povelja vojvode Radosava Pavlovića Dubrovniku od 24. 4. 1421. **P 27**
Povelja kralja Tvrtka II Tvrtkovića Dubrovniku od 18. 8. 1421. **P 28**
Povelja vojvode Radosava Pavlovića Dubrovčanima od 7. 4. 1423. **P 29**
Povelja kneza Radosava Pavlovića od 31. 12. 1427. **P 30**
Povelja Tvrtka II Tvrtkovića Dubrovniku od 2. marta 1433. **P 31**
Zakletva Radosava Pavlovića na mirovni ugovor sa Dubrovnikom od 25. 3. 1433. **Za 1**
Povelja Stjepana Kosače Dubrovniku od 10. 10. 1435. **P 32**
Potvrda kneza Radosava Pavlovića Dubrovniku od 31. 1. 1437. **Po 2**
Pismo Tvrtka II Tvrtkovića Dubrovniku od 26. 3. 1438. **Pi 10**
Priznanica Radosava Pavlovića Dubrovniku iz siječnja 1439. **Pr 1**
Potvrda vojvode Radosava, njegove žene Todore i sina Ivaniša Dubrovniku od 19. 8. 1439. **Po 3**
Povelja Stjepana Kosače sa sinovima Vladisavom i Vlatkom Dubrovniku od 7. 5. 1440. **P 33**
Povelja Radosava Pavlovića o slobodi trgovanja za dubrovačke trgovce od 10. 4. 1441. **P 34**
Povelja vojvode Ivaniša, sina Radosava Pavlovića, Dubrovniku od 29. 9. 1442. **P 35**
Povelja Stjepana Kosače, Jelene i njihovoga sina Vladisava Dubrovniku od 1. 4. 1443. **P 36**
Pismo Tvrtka II Tvrtkovića Dubrovniku od 22. 6. 1443. **Pi 11**
Povelja kralja Tomaša Dubrovniku od 3. 9. 1444. **P 37**
Darovnica kralja Tomaša Ostojića braći Dragišićima od 22. 8. 1446. **Da 2**
Trgovački ugovor kralja Tomaša i trogiranina kneza Nikole od 3. 2. 1449. **Tu 1**
Potvrda vladisava, sina hercega Stjepana, da je primio zajam oko 1450. **Po 4**

- Prva potvrda hercega Stjepana Kosače od 5. 7. 1450.¹ **Po 5**
59. druga potvrda hercega Stjepana Kosače od 5. 7. 1450.² **Po 6**
Povelja kralja Tomaša Dubrovniku od 18. 12. 1451. **P 38**
Mirovno pismo hercega Stjepana Kosače od 19. 7. 1453. **Pi 12**
Pismo hercega Stjepana Kosače od 19. 7. 1453.³ **Pi 13**
Povelja hercega Stjepana Kosače dubrovniku od 11. 4. 1454. **P 39**
64. darovnica kralja Stjepana Tomaša sinovima Ivana Jurčinića od 19.2.1459.
Da3
Povelja hercega Stjepana Kosače Dubrovniku od 13. 10. 1461. **P 40**
Povelja kralja Stepana Tomaševića Dubrovniku od 23. 11. 1461. **P 41**
Prva povelja kralja Stipana Tomaševića Dubrovniku od 25. 11. 1461.¹ **P 42**
Druga povelja kralja Stipana Tomaševića Dubrovniku od 25. 11. 1461.² **P 43**
Treća povelja kralja Stipana Tomaševića Dubrovniku od 25. 11. 1461.³ **P 44**
Četvrta povelja kralja Stipana Tomaševića Dubrovniku od 25. 11. 1461.⁴ **P 45**
Potvrda hercega Stjepana Kosače Dubrovniku poslije 3. 2. 1464. **Po 7**
Potvrda hercega Stjepana Kosače Dubrovniku 17. 9. 1465. **Po 8**
Potvrda vladisava, sina hercega Stjepana, da je primio 1000 perpera 13. 10.
1465. **Po 9**
Potvrda hercega Stjepana Kosače Dubrovniku od 5. 12. 1465. **Po 10**
Potvrda hercega Stjepana Kosače poslije 3. 2. 1466. u Dubrovniku **Po 11**

Literatura

- Belić, Aleksandar. 1960. *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika*. Fonetika, knj. I. Beograd.
- Belić, Aleksandar. 1969. *Istorija srpskohrvatskog jezika, knj. II, sv. 1. Reči sa deklinacijom*. Beograd : Naučna knjiga.
- Čremošnik, Gregor. 1950. Bosanske i humske povelje s. vijeka II. U: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. Nova serija, sv. IV-V. Sarajevo.
- Čremošnik, Gregor. 1951. Bosanske i humske povelje s. vijeka. U: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. Nova serija, sv. VI. Sarajevo.
- Damjanović, Stjepan. 2003. *Staroslavenski jezik. Četorto, popravljeno i dopunjeno izdanje*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
- Damjanović, Stjepan. 2002. *Slovo iskona. Staroslavenska/starohrvatska čitanka*. Zagreb : Matica hrvatska.
- Damjanović, Stjepan, Ivan Jurčević, Tanja Kuštović, Boris Kuzmić, Milica Lukić, Mateo Žagar. 2004. *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*. Zagreb : Matica hrvatska.

- Daničić, Đ. 1874. *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka*. Državna štamparija u Biogradu.
- Dizdar, Mak. 1997. *Antologija starih bosanskih tekstova*. Sarajevo.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 2005. Crkvenoslavensko i narodno u bosansko-hercegovačkim epigrafskim spomenicima od 12. do 18. st. U: *Drugi Hercigonjin zbornik / uredio Stjepan Damjanović*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
- Grickat, Irena. 1961–1962. Divoševo jevanđelje. *Južnoslovenski filolog XXV*. Beograd : Institut za srpskohrvatski jezik. 227–293.
- Grupa autora. 1982. *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini. Od najstarijih vremena do 1918. godine*. Sarajevo : IRO »Veselin Masleša«. 308 str.
- Grupa autora. 1998. *Povijest Bosne i Hercegovine. Od najstarijih vremena do 1463*, knj. I. Sarajevo.
- Grupa autora. 1974. *Starija književnost*. Sarajevo : Zavod za izdavanje udžbenika. 350 str.
- Hadžagić, Amira. 1999. Duži oblici genitiva. *Bosanski jezik. Časopis za kulturu bosanskoga književnog jezika*. Tuzla. 86–96.
- Hadžagić, Amira. 1999. Duži oblici dativa i lokativa. Didaktički putokazi. *Časopis za bosansku nastavu i praksu*. Zenica. 67–69.
- Hamm, Josip. 1958. *Staroslavenska gramatika*. Zagreb : Školska knjiga.
- Hamm, Josip. 1960. *Staroslavenska čitanka*. Zagreb : Školska knjiga.
- Hercigonja, Eduard. 1983. *Nad iskonom hrvatske knjige*. Zagreb.
- Hercigonja, Eduard. 1994. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik (HER)*. 2005. 1–12. Zagreb : Novi Liber.
- Jahić, Dževad. 1999. *Trilogija o bosanskom jeziku*. Sarajevo : Ljiljan.
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić. 2000. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica : Dom štampe.
- Jerković, Vera. 1975. *Paleografska i jezička ispitivanja o Čajničkom jevanđelju*. Novi Sad : Matica srpska.
- Jurić-Kappel, Jagoda. 2001. Rukopisi krstjanina Radosava u svjetlu dosadašnjih istraživanja. U: *Zbornik radova. Drugi hrvatski slavistički kongres*. Zagreb. 225–232.
- Jurić-Kappel, Jagoda. 2005. Kopitarovo četverojevanđelje. U: *Drugi Hercigonjin zbornik*. Uredio Stjepan Damjanović. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
- Kuljbakin, S. 1925. *Paleografska i jezička ispitivanja u Miroslavljevom jevanđelju*. Posebna izdanja SKA, knj. LII. Sremski Karlovci 1925.

- Kuna, Herta. 1973. Bosanski rukopisni kodeksi u svjetlu južnoslavenskih redakcija staroslavenskog jezika. *Izdanja Muzeja grada Zenice*, sv. 3, 89—102.
- Kuna, Herta. 1987. Istorija srpskohrvatskog literarnog jezika u krugu dijahronih disciplina serbokroatistike. *Književni jezik* 16:1. Sarajevo. 31—36.
- Kuna, Herta. 2001. Marginalije bosanskog Vrutočkog evanđelja. U: *Zbornik radova, Drugi hrvatski slavistički kongres*. Zagreb. 233—236.
- Malić, Dragica. 1988. *Povaljska listina kao jezični spomenik*. Zagreb : Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva.
- Mihaljević, Milan. 2002. *Slavenska poredbena gramatika*. 1. dio. *Uvod i fonologija*. Zagreb : Školska knjiga.
- Nikolić, Svetozar. 1984. *Staroslovenski jezik I. Pravopis — Glasovi — Oblici*. Treće izdanje. Beograd : Naučna knjiga.
- Peco, Asim. 1989. Povelja Kulina bana u svjetlosti štokavskih govora XII i XIII vijeka. U: *Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina, 1189—1989*. ANUBiH, Posebna izdanja, knjiga XC, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 23.
- Silić, Josip, Ivo Pranjković. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika : za gl mn.azije i visoka učilišta*. Zagreb : Školska knjiga.
- Skok, Petar. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-III*. Zagreb.
- Turbić-Hadžagić, Amira. 2005. Bosanski književni jezik (Prvi razvojni period od 9. do 15. stoljeća). *Bosanski jezik. Časopis za kulturu bosanskoga književnog jezika* 4. Tuzla. 137—161.
- Turbić-Hadžagić, Amira. 2009. Deklinacija ličnih zamjenica *ja* i *ti* u bosaničnim pravnim tekstovima od 12. do 15. stoljeća. *Lingua Montenegrina — Časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja*, br. 3. Cetinje. 213—229.
- Turbić-Hadžagić, Amira. 2010. Jezične osobitosti bosaničnih pravnih dokumenata iz 15. stoljeća pisanih u »Sutisci«. *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Stoljeća Kraljeve Sutjeske*. Kraljeva Sutjeska—Sarajevo. 33—50.
- Turbić-Hadžagić, Amira, Zumreta Jamakosmanović. 2010. Natpis Božićka Banovića kao medij i njegove jezične osobitosti. *Zbornik radova sa naučnog skupa Kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe općine Banovići*. Tuzla—Banovići. 37—42.
- Turbić-Hadžagić, Amira. 2011. *Bosanični pravni tekstovi u srednjovjekovnoj Bosni*. Gradačac : JU Javna biblioteka »Alija Isaković«.

Die Deklination der unpersönlichen Pronomina in Urkunden aus Bosnien und Hum mit Schwerpunkt auf den Pronomina mit Partikeln *-zi*, *-r/-re* und *-i*

Zusammenfassung

Im Artikel werden die Formen der unpersönlichen Pronomina in den mittelalterlichen Urkunden aus Bosnien und Hum im Hinblick auf ihre Partikeln *-zi*, *-r/-re* und *-i*, die keine bedeutungsmodifizierende Funktion haben, untersucht, z. B.: *vъsega togazi*, *za sizi dohodькъ*, *ôvêm-zi uvêtôm(ь)*, *da nitkorь togai*, *nikimьre delomь*, *so ôvei i so ônei strane*. Die häufigsten Pronomenformen mit hinzugefügten Partikeln sind im Nominativ, Genitiv und Akkusativ belegt. In einem Teil der Belege ist eine Interferenz und Koexistenz von altslawischen und altbosnischen Sprachelementen nachweisbar (Gen. Sg. Mask. *bezь vъsega*; *къто ~ ko*). Die altbosnischen Sprachelemente (*našim drazimь*, *našega*, *našim*, *ôda vsega*, *ôa*, *ôo*) sind im Vergleich zu den altslawischen häufiger vertreten.

Ključne riječi: deklinacija, osobne zamjenice, bosansko-humske povelje, čestice

Key words: declination, non-personal pronouns, documents from Bosnia and Hum, particles

